

"Selško jezero", raziskava o obstoju srednjeveškega jezera v zgornjem delu Selške doline

Dr. Miha Markelj

Uvod

Selška dolina velja za območje zgodovinske pestrosti – ne le po velikem številu kulturnih in naravnih danosti, ki so se ohranile tod, temveč tudi po zaslugi ohranjene kulturne krajine, ki nam na nekaterih mestih še danes razkriva in daje uvid v preteklost. Različne pripovedke in povesti pokrajine pod Ratitovcem, ki so se ohranile do današnjih dni, nam pričajo, da naj bi nekoč v preteklosti v zgornjem delu doline obstajalo jezero. Vsekakor je misel o tem zanimiva in vzpodbudi željo po raziskovanju. S tem namenom članek na podlagi pregledne metodološke osnove analizira relevantne zgodovinske vire in njim suplementarne sklope podatkov, ki jih nadgradi še z nekaterimi geografskimi in geološkimi podatki ter podatki domačih raziskovalcev, kot tudi tujih strokovnjakov, ki preučujejo omenjeno tematiko, ter tako poda strukturiran pogled v preteklost in posredno izpostavi elemente, ki kažejo na morebiten obstoj jezera v zgornjem delu Selške doline.

Geografska opredelitev zgornjega dela Selške doline

Podrobnejši geografski pregled površja Selške doline nam da vedeti, da je tu največjo moč imela voda, natančneje Selška Sora oziroma Selščica, ki ima v zgornjem toku hudourniški značaj, ki ga omogočajo strme in ozke soteske ter različne grape s svojimi pritoki, v spodnjem delu pa se dolina razširi, tok reke pa umiri. Zgornja Selška dolina je zaradi svojih naravnogeografskih dejavnikov, podnebja in lege uvrščena na prelomnico med alpski in predalpski svet. Južno ob Jelovici leži Selška dolina, ki v vsem obsegu sicer že pripada predelu predalpskega Škofjeloškega hribovja, a je v svojem zgornjem delu zarezana neposredno v gorski masiv Julijskih Alp (Melik, 1954).

Južni rob Julijskih Alp strokovno imenujemo Bohinjski greben, katerega velik gorski masiv se zaključuje z Ratitovcem na višini 1.672 metrov. V času zadnje pleistocenske poledenitve sta jo v nje-

nem zgornjem delu delno oblikovala Ratitovski in Sorški ledenik. Oba ledenika naj bi bila prvotno del velike ledene gmote, imenovane Bohinjski ledenik, vendar sta se v fazi taljenja tega ledenika fragmenta na južnem robu, danes poznana kot Soriški in Ratitovski ledenik, odcepila in zgornji del doline delno preoblikovala. Ostanke poledenitve so danes v veliki meri še vidni na terasah Zgornje in Spodnje Sorice v obliki grobelj, moren, nasipov in balvan. Mnogi ledeniki v Julijskih Alpah so se spuščali še tudi v gorske doline ter polzeli po njih navzdol vsaj še nekaj kilometrov. V Selški dolini pa omenjenega ne moremo zaslediti, saj v dnu doline ni mogoče zaznati nobenih sledov ledeniškega delovanja. Tu je, kot že omenjeno, največjo moč imela voda. Zato je danes zgornji del doline ozek in se le na nekaterih mestih nekoliko razširi, medtem ko je spodnji del doline širok, saj se je voda tu lahko razlivala. Dokaz za omenjeno stanje nam poda tudi Melik: "Kakor drugod v visokogorju so se tudi ponekod v gorskih dolinah v Julijskih Alpah ohranile debele zaplate diluvialnega proda, trdno sprijetega v laboro. Raziskovalci alpskega gorovja so ta trdni konglomerat opazili že zelo zgodaj in ugotovili, da gre za široko nasute prodne sipine. Menili so, da je po poledenitvi sledila doba izdatnega nasipanja materiala s pomočjo vode izpod gorskih vrhov" (Melik, 1954).

V zgornjem delu Selške doline je tudi poraščenost površja z gozdom velika. Tu danes najdemo predvsem iglasti gozd, kjer macesen, smreka in jelka predstavljajo 70 odstotkov gozde vegetacije, nekdanji avtohtoni bukov gozd pa le 10 odstotkov. Gozd se tu vzpenja do višine 1.500 metrov, na strmih pobočjih Ratitovca tudi do 1.550 metrov. V spodnjem delu pa se zaplate iglastega gozda postopoma spajajo z listnatim gozdom, ki tako v spodnjem delu tvori prevladujoč mešani gozd.

Skladno z geografsko pozicioniranostjo doline je tudi za podnebje značilen preplet predalpskega in alpskega podnebne pasu. V povprečju v spodnjem delu doline pade do 1.600 ml/m² padavin na leto, medtem ko se v zgornjem delu ta številka poveča na 1.900 ml padavin letno (Jelenc, 2007).

Geološka in kamninska sestava tal v zgornjem delu Selške doline

Površinske skladovnice v dolini razkrivajo velik pas skrilavca, ki se vleče vse od Škofje Loke pa do Sorice. Ta ima v spodnjem delu doline izrazito sivkasto plavo barvo, proti zgornjemu delu pa se spreminja – postaja rumena in postopoma že prehaja v ilovico. Glinen skrilavec običajno spremljata siv drobnozrnat peščenjak in siv kremenov sljudni peščenjak. Oba ob površju hitro izgubita izrazito sivo barvo, ki se pretvori v rjavkasto, ponekod v manjših količinah celo v rdečo. Različne strukture kamnin pa imajo tudi rahlo rdečkasto barvo, kar je mogoče pripisati železovim spojinam, ki se nahajajo tod v večjih količinah. Najbolj znani so seveda zaliloški skrilavci, ki so bili poimenovani po slikoviti vasi Zali Log, kjer so jih domačini več stoletij uporabljali kot strešno kritino (Ramovš, 1972).

Kljub pestri geološki sestavi doline pa so pri raziskovanju obstoja jezera v Selški dolini z vidika kamnin zanimivi še železnikarski dolomiti in apnenici. Prvi, ki je omenjeno kamnino, ki se razteza od naselja Racovnik v Železnikih pa vse preko Suše do vhoda v stransko dolino Davče, opisal, je bil leta 1910 F. Kossmat. Železnikarski dolomiti in apnenici so po večini sive do črne barve, pogosto nekoliko peščeni, drobljivi in ponekod pomešani s kremenom (Ramovš, 1972). Kamnina je zelo krhka, kar dokazujejo številni kamnolomi v Železnikih in okolici in plazovita območja na jugu Kovaškega vrha, ki se ob vsaki večji povodni začnejo kršiti in počasi povzeti v reko.

Reka je tod že tekom stoletij velikokrat spremenjala tok. Najprej zaradi opisanih naravnogeografskih dejavnikov ter kasneje zaradi posega človeka, ki je hotel vodo izkoristiti v gospodarske namene.

Zgodovinska opredelitev Selške doline

Najdeni arheološki predmeti (artefakti) in redka izkopavanja ter sondiranja v dolini do sedaj ne izka-

zujejo večje naselbine z daljšo stalno naselivitvijo. Prva naselbina, ki se omenja v dolini, so Selca, ki se omenjajo v darilni listini nemškega cesarja Otona II. freisinškemu škofu Abrahamu iz leta 973. Z omenjeno listino so freisinški škofje, takratni zemljiški gospodje, od nemškega cesarja dobili v dar širša posestva v okolici Škofje Loke ter Selške doline, po nekaj mesecih z dodatno daritvijo pa še ozemlje Poljanske doline in Sorško polje, kasneje pa še Žirovsko kotlino, besniško ozemlje ter ozemlje Dovjega v Zgornjesavski dolini.

Freisinški škofje so zaradi redke naseljenosti na območje škofjeloškega gospostva, natančneje Selške doline, v teku stoletij zaradi želje po večji ekonomski koristi naselili svoje podložnike z drugih posesti. Tako so načrtno začeli s poselitvijo zgornjega dela Selške doline, natančneje območja Sorice in podratitovskih vasi, Železnikov z bližnjo okolico ter območja Davče in Martinj Vrha. Za namen preučevanja obstoja srednjeveškega jezera v zgornjem delu doline sta najbolj pomembna mejnika naselitev Tirolcev pod vrhove Ratitovca in poselitev Železnikov in okolice, zato članek podrobneje zgodovinsko opredeli ta dva dogodka.

Zaradi geografske lege, strmih bregov in težko dostopnih območij je zgornji del doline vse do visokega srednjega veka ostal neposeljen. To potrjujejo listine ob ustanovitvi loške fevdalne posesti znotraj freisinškega ozemlja iz leta 973. Prvi ohranjeni loški urbar iz leta 1291 omenja 20 hub (kmetij) na območju nekdanje župe Sorica, katerih ustanovitev je moč evidentirati v letu 1283 (Blaznik 1928 in Markelj 2019), ter 6 hub na Škovinah (škofovska posest), od katerih pa so tri že v tem istem urbarju izkazane kot opustele. Omenjeno nam kaže, da so bile Škovine zagotovo naseljene že pred letom 1291, vendar so zaradi slabih pogojev življenja nekatere kmetije (hube) do leta 1291 že izkazane kot opustele. Drugačna je slika v Sorici. Iz ohranjenih loških urbarjev je razvidno, da so vasi po številu prebivalcev počasi rasle, število kmetij pa se je v obdobjih po naselitvi v tem delu doline skozi stoletja postopoma povečevalo in ne zmanjševalo.

Pomembno pa je na zgodovinski razvoj in spreminjanje kulturne krajine vplivala tudi naselitev

fužinarjev z namenom gradnje fužin. V času, ko je bila zaključena nemška (tirolska) kolonizacija, je začelo na ozemlju Železnikov cveteti sistematično fužinarstvo. "Ta tla, na katerih se poljedelstvo ni obneslo (propadle hube na Škovinah), je škof napravil rentabilna s tem, da jih je podelil fužinarjem, ki naj v tej okolici eksploatirajo železovo rudo" (Blaznik, 1928). Sprva posamezne naseljene družine, ki so v teku stoletij prerasle v mogočne rodbine, so tako v kraju in okolici zgradile dva plavža s pripadajočimi fužinarskimi obrati ter z večjim številom vigenjcev. Energijo za poganjanje in upravljanje velikih fužinarskih kompleksov pa je prispevala Selška Sora. Prvi naseljenci so tako morali Selško Soro oziroma Selščico na več mestih korenito regulirati z zapornicami, jezovi in bajerji, saj so s tem zagotovili ustrezno vodno moč za poganjanje mehov in vodnih koles. V času nastanka se Železniki delijo na dva dela: na Zgornje Železniki (v loškem urbarju iz leta 1501 omenjene nem. kot Oberen hamer) in Spodnje Železnike (nem. kot Nyder hamer),

Za raziskavo je zanimiv razvoj obeh naselij, saj Vida Košmelj navaja, da je Sora, ko so se naselili prvi fužinarji (Furlani), tekla do tu v strugi, dalje pa se je razlivala po vsej ožini med hriboma do današnje Grive. To ozemlje je bilo skoraj neprehodno. Zaradi trstičja in močvirja, po katerem so plavale divje race, pa je predel Spodnjih Železnikov (nem. Nyder hamer) dobil ime Racovnik. V nadaljevanju še piše, da naj bi ob prihodu v tedaj še neimenovani kraj naseljenci najprej poglobili strugo reke Sore in zgradili jez, da je voda imela večji pretok in moč (Košmelj, 2008).

Zgodovinske omembe jezera oziroma stoječih voda v dolini

Pisnih virov in slikovnih prikazov, ki se posredno nanašajo ali omenjajo jezero oziroma stoječe vode ali dlje časa zamočvirjeno območje, vse do jožefinske vojaške karte (1763) ni. Loški urbarji in darilne listine freisinških škofov obstoja jezera v dolini ne omenjajo, vendar pa nam analiza naselitvenih vzor-

cev (Markelj, 2019) kaže, da so stoječe vode in posledična neprehodnost doline pomembno vplivale na način naselitve območja in formiranje trgovskih poti.

Zgornji del Selške doline je ostal v primerjavi z ostalim slovenskim ozemljem dolgo časa nenaseljen, kar nedvomno kaže na težko dostopnost zgornjega dela doline, ki je bilo oddaljeno od večjih prometnih povezav in urbanih centrov obrti in trgovine. Tudi nekatere kasnejše naselbine, ki so nastale v visokem in poznem srednjeveškem obdobju (že omenjene Škovine in Michtal/Michaelstall), so že kmalu po nastanku delno ali v celoti opustele, saj se samooskrbno kmetijstvo na tem območju ni obneslo (Blaznik, 1973) (Markelj, 2011). Prvo naselje v dnu zgornjega dela doline so bili tako Železniki, katerih nastanek je domnevno povezan s Furlani, ki so izkoristili tukajšnjo vodno silo za potrebe ustanavljanja fužinarske dejavnosti in predelavo površinske železove rude. Ti so v Železnikih regulirali strugo reke Sore, ki je poganjala fužinarske obrate, ki so nastali v kraju. Prvi in najbolj detajlno ohranjen načrt regulacije struge je iz leta 1825 (franciscejski kataster).

Še pomembnejša, vendar ne tako natančna kot franciscejski kataster, je starejša jožefinska vojaška karta, ki sicer na zemljevidu ne pokaže poplavnih ravnin in močvirnih območij (slika 1), vendar lahko v opisnem delu (protokolu), ki se nahaja poleg zemljevida, zasledimo, da je bilo območje zgornjega dela Selške doline označeno kot težko prehodno zaradi zamočvirjenih tal, ki jih

ustvarja srednje globoka reka Selška Sora, takrat omenjena kot nem. Zelcer Fluss.¹ Prav tako še piše, da je prehodnost težavna tudi preko dolinskih vrhov, saj so ti strmi ter močno porasli z gozdom (Rajšp in Serše, 1998).

Poplave v Železnikih in okolici skozi stoletja

Ob preučevanju in analizi zgodovinskih virov pa ne smemo tudi mimo dejstva, da je Selška Sora oziroma Selščica poplavna reka, ki svojega slovesa ni pridobila zgolj v zadnjih desetletjih, temveč je tudi v preteklosti nemalokrat povzročala veliko materialno in gospodarsko škodo, predvsem v Železnikih in okolici.

Selščica je hudourniška reka, ki zaradi lege v hribovitem svetu zahodne Slovenije prejema veliko padavin, ki zaradi neprepustnih kamnin ne poniknejo, temveč ostanejo na površju. Na veliko število poplav in razlivanj izven struge vpliva tudi ozko dolinsko dno, ki je na nekaterih mestih široko zgolj nekaj metrov ter gosto poraslo z vegetacijo vse do rečne struge. Tudi strme grape in njih pobočja, po katerih se voda hitro pretaka in sproža plazove, pomembno pripomorejo k njenem pretoku ob občasnih zaježitvah v času večjih padavin. Selška Sora tako ne spada med reke, pri katerih beležimo večkratno vsakoletno poplavljanje in prestopanje bregov, kot so Krka, Ljubljanica ter Sava v spodnjem toku, temveč je prestopanje bregov pogojeno izključno z izdatno

Slika 1: Jožefinska vojaška karta (1763–1787), predel zgornjega dela Selške doline (območje med Zalim Logom in Selci). Vir: <https://mapire.eu/en/map/europe>, maj 2019.

Slika 2: Posledice poplav v Železnikih iz leta 2007. Foto: Gašper Furman (Spletna stran Rimokatoliške cerkve v Sloveniji), 2012.

količino padavin, ki prihrumijo v dolino z bližnjih goratih območij med dolgotrajnim deževjem.

V zadnjem stoletju je bilo tako na območju Selške doline in Selške Sore evidentiranih večje število poplav (slika 2). Domačini znajo povedati, da je bilo veliko škode ob poplavih leta 1965, prav tako pa tudi leta 1979, kjer se je ob narasli reki sprožilo tudi veliko število zemeljskih plazov, saj je bil teren zaradi večdnovnega neprekinjenega dežja razmočen. Spet večja povoden, ki je v Železnikih in okolici naredila veliko gospodarske škode in škode na kmetijskih površinah, je bila leta 1990. Prav tako je bila škoda velika tudi ob poplavih leta 1992, 1993 in 1995. V tistem času so bile najbolj prizadete ceste v Železnikih in naprej proti Sorici. Največji pretok Selške Sore pa je bil na merilni postaji v Železnikih v višini 300 kubičnih metrov/sekundo izmerjen leta 2007, preden je voda merilno postajo odnesla. Višina pretoka je bila tako trikrat večja kot v poplavih poprej (Komac, Natek, Zorn, 2008)

Stanje raziskav

Številne znanstvene in strokovne monografije ter članki, ki preučujejo geografske oziroma geološke posebnosti, kakor tudi naravne nesreče, se v svojih razlagah dotaknejo tudi Selške doline. Kljub zajetnemu številu publikacij pa je pomembno izpostaviti, da se tematike o obstoju jezera v dolini še ni dotaknila nobena resnejša raziskava z jasno izdelano in podprto metodološko osnovo.

Ob bok temu pa je vredno izpostaviti in opredeliti nekaj avtorjev in njihovih publikacij, ki so ob preučevanju geografske, geološke ter zgodovinske podobe doline orisali oziroma napeljali misel na možnost obstoja jezera v dolini. Med slednje lahko umestimo Antona Ramovša, čigar domovanje je bilo v Selški dolini (Dolenja vas) in ki je dolini posvetil večje število publikacij. Predvsem so tu pomembne njegove publikacije, ki obravnavajo geološki, geografski in paleontološki razvoj doline.² Sam se s preučevanjem obstoja jezera ni neposredno ukvarjal, je pa natančno geografsko in predvsem geološko opisal Selško dolino ter s tem omogočil dostop do zajetnih podatkovnih sklopov, ki nam služijo za rekonstrukcijo krajine v preteklosti.

Veliko o toponimih in starih krajevnih izrazih v Železnikih in okolici nam razkriva knjiga Vide Košmelj z naslovom *Železniki skozi čas* (Košmelj, 2007) ter zanimiva članka z naslovoma *Potek reke Sore in poti nekdanj ob njej* (Košmelj, 2008) ter *Stoletne ujme, ki so prizadele Železnike z okolico* (Košmelj, 2008). O razvoju fužinarske dejavnosti in na splošno Železnikov govori knjiga *Doba železarstva v Železnikih* (Bogataj, 2002), medtem ko nam podatke o širši arheološki podobi doline dajejo raziskave avtorja (Markelj, 2011, 2013 in 2019). Tu pa je prav tako treba omeniti tudi nekatere strokovne in domoznanske članke, objavljene v *Železnih nitih*, ter pričevanja domačinov, ki živijo v zgornjem delu Selške doline.

Poleg del lokalnih raziskovalcev pa je pomembno pregledati in ovrednotiti tudi publikacije drugih slovenskih in tujih avtorjev, ki predstavljajo pomembne rezultate, na podlagi katerih v nadaljevanju gradimo domnevo o obstoju jezera v dolini. V tem kontekstu je pomembno omeniti naslednje publikacije: *Geografski vidiki poplav v Sloveniji* (Komac in sod., 2008), *Slovenski alpski svet* (Melik, 1954), *Naravne nesreče v Sloveniji* (Gams, 1983), *Potresna dejavnost zgornjega Posočja* (Vidrih, 2008) ter različne strokovne in znanstvene članke, ki podrobneje obravnavajo tematiko sekundarnih zajezev kot posledico zemeljskih plazov, zdrsov in

poplav. Med pomembnejša dela pa lahko umestimo še članka Landslide dams (Ermini in sod., 2006) in Landslide dams in the central Andes of Argentina – showing the need of revising the established landslide dam classification (Hermanns in sod., 2006).

Od pripovedke do umeščanja v prostor

Na obstoj jezer v alpskih oziroma predalpskih dolinah v Sloveniji in tudi v njeni širši okolici spominjajo številne bajke in pripovedke.³ Vendar večina od njih ne stoji na trdni osnovi, saj geografska in geološka slika terena ne pokaže nobenih elementov, ki bi nakazovali na njihov obstoj. Če se na tem mestu osredotočimo na legendo oziroma pripovedko, ki jo poznajo domačini, ki pripoveduje o obstoju jezera v zgornjem delu Selške doline, le-ta postavi domneve o obstoju jezera v srednjeveško obdobje, ko so bili v te kraje kot posledica velike freisinške kolonizacije naseljeni Tirolci z gorskih območij Innichena. Naseljeni so bili na strma pobočja nad zgornjim delom doline. Vendar so se prebivalci ene izmed vasi zaradi slabih pogojev življenja in obdelovanja tal na strmih pobočjih želeli preseliti v dolino, kar pa ni bilo mogoče, saj naj bi bilo v dolini jezero. Pripovedka se zaključuje tako, da je jezero po dolgih priprošnjah vaščanov odteklo, ti pa so se lahko preselili v dolino in osnovali novo vas, ki so jo poimenovali Zali Log, katerega krajevno ime še danes označuje, da gre za lepi svet ob vodi.

Omenjena zgodba oziroma pripovedka se sama po sebi lahko uvršča v krog mnogih zgodb o obstoju jezer v preteklosti, ki jih je mogoče zaslediti v slovenskem ljudskem izročilu, vendar pa članek s pomočjo natančnega pregleda in ovrednotenja pisnih ter ustnih zgodovinskih virov, kartografskega gradiva ter ob pomoči podatkov, ki nam pomagajo ugotavljati stopnjo prepustnosti kamninske osnove ter locirati fluvialne nasipe in geografske prepreke na vodotokih, ter z uporabo GIS-podatkov in satelitskih ter aerofoto posnetkov površja v različnih

časovnih obdobjih prikazuje elemente, ki kažejo na morebiten obstoj jezera oziroma stoječih voda v zgornjem delu doline.

Zbiranje, analiza in interpretacija podatkov

V prvi vrsti so bili analizirani in pregledani zgodovinski viri in najstarejše kartografsko gradivo, na podlagi katerega je bilo vzpostavljeno območje raziskave. Morebitno lokacijo jezera je tako na podlagi zgodovinskih podatkov smiselno iskati med vasjo Zali Log in današnjim naseljem Racovnik v Železnikih.

Poudariti je treba, da geografija ter satelitski in terenski posnetki površja (Google maps, 2019 in Atlas okolja, 2019) omenjenega dela doline ne kažejo, da bi jezero prekrivalo oziroma se raztezalo preko celotnega območja, zato je ob pritegnitvi podatkov še o geološki sestavi tal ter podatkov iz spisovnega dela jožefinske vojaške karte, ki kot prvi pisni vir natančneje opredeli stanje na terenu, logično sklepati, da je na omenjenem delu nastalo večje število manjših zajezev, ki so vplivale na tok reke. Vzrokov za zajezev je zagotovo več, med najbolj verjetnimi pa je večja količina nanošenega materiala, ki ga je reka prinesla v dolino v času večjih pretokov. Omenjeni material se je na najožjem delu rečne struge akumuliral ter s tem tok reke zaustavil in povzročil zajezev. Zelo verjeten vzrok za zajezev reke pa je iskati tudi v dejstvu, da se je ob večjih količinah vode pretok reke povečal, zaradi česar se je reka začela zajedati v pobočje, kar pa je povzročilo še dodatno nasipavanje materiala, ki je zaustavljal tok reke, saj ta zaradi ozkega dolinskega dna na nekaterih predelih ni imela možnosti razlivanja.

Tovrstni pregled in interpretacija podatkov sta predhodno že pokazala na podoben geografski pojav v okolici Idrije, kjer je potres leta 1511 povzročil nanos materiala in posledično delno zajezev reke Idrijce. Za območje Selške doline pa nam geografija in geologija območja prikazeta dve realni možnosti, kjer bi delna zaustavitve toka reke za posledico imela na-

stanek stoječih voda oziroma jezera. Ledinska imena ter krajevna poimenovanja v največji meri izkazujejo zajezitev reke na območju Zalega Loga na predelu, imenovanem V Suši, in zajezitev na območju Železnikov na predelu, imenovanem Racovnik in Otoki.

Zajezitev na območju Zalega Loga

Že ime vasi Zali Log nam da vedeti, da so v preteklosti na tem mestu domačini živeli v tesnem sobivanju z vodo. S tem namenom je najprej treba zgodovinsko in etimološko opredeliti nastanek naselbine. Nastanek vasi je treba iskati pod vrhovi Grebel vrha, na predelu, za katerega danes domačini uporabljajo izraz Groblje ali V grobljah. Na to območje so bili naseljeni Tirolci, kar nam potrjujejo pisni viri, natančneje loški urbar iz leta 1318. Omenjeni urbar nam za naselbino Michtal ali Michaelstall, kot se je naselbina sprva imenovala, prikaže nastanek štirih hub. Nadaljnji ohranjeni urbar iz leta 1492 pa dokumentira že štiri pustote, hkrati pa pet novih kmetij v okolici. Omenjeno tako kaže, da so se prebivalci Michtala preselili v dolino in ustanovili novo naselbino, ki je v pisnih virih imenovana Stuben.⁴ Krajevno ime "Stuben" ali "Zum Stuben" se, če se navežemo na razlago imena iz drugih alpskih pokrajin, uporablja za poimenovanje območja počitka ali postojanke, oziroma bolj splošno, poimenovanje osrednjega življenjskega prostora (nem. Wohnraum). Na omenjeno kaže tudi definicija etimološkega nastanka imena naselja "Stuben" na Tirolskem v Avstriji. Heeb (2014) navaja, da se krajevno ime Stuben na Tirolskem prvič omenja leta 1330. Ime se povezuje s pomenom "topel prostor". "Stuben" je bil namreč kraj počitka oziroma neke vrste postojanka na poti proti prelazu, ki je vodil v pokrajino Arlberg.⁵ Joachim Hähnel (1975) etimološko ime razlaga kot nem. Wohnraum, ki naj bi se razvilo iz visokostaronemškega "stuba" oziroma iz latinskega poimenovanja "extufare". Nadalje Hähnel navaja tudi, da naj bi se prve naselbine s tovrstnim poimenovanjem začele v srednji Evropi oziroma natančneje v alpskem prostoru pojavljati ob koncu 13. stoletja. Omenjena etimološka defini-

cija nam tako da vedeti, da je naselbina na območju današnjega Zalega Loga, katere ime se je najprej zapisovalo kot "Stuben" oziroma "Zum Stuben" najverjetneje v prvi vrsti izkazovala postojanko in ne še območja stalne naselitve.

Povsem logična razlaga v omenjenem kontekstu je ta, da so prebivalci Michtala na območju današnjega Zalega Loga najprej postavili manjšo postojanko, preko katere so urejali okolico za stalno naselitve. Tej trditvi v prid govori tudi druga etimološka razlaga poimenovanja "Stuben", ki se uporablja za poimenovanje novega življenjskega prostora (nem. Wohnraum), ki ga lahko v primeru Zalega Loga povežemo z novim življenjskim prostorom ob vodi, ki pa se kasneje v zgodnjih novoveških virih začenja zapisovati kot "Sallim Log" in nato "Zali Log" (lepi svet ob vodi oziroma močvirju, logu). Zanimivo je, da prve hiše tu v začetku 15. stoletja niso začele nastajati na ravnem dolinskem dnu, temveč so bile postavljene visoko ob pobočje. Šele kasneje ob regulaciji struge in graditvi mlinov pa se je vas začela širiti proti strugi reke.

Poleg krajevnega imena nam območje stoječih voda v preteklosti lepo potrjuje tudi sedimentne kamnine na ravninskem delu doline v okolici Zalega Loga, ki jih je reka Selška Sora odlagala ob večjih nalivih in ki so še danes vidne pod tanko plastjo slabo rodovitne zemlje. Dober primer in primarne podatke za rekonstrukcijo in potrditev domneve o obstoju jezera nam podajo tudi poplave iz leta 2007, ki so postregle s kratkotrajnejšim zajezitvenim jezerom, ki je obstajalo nekaj dni po ujmi, preden so ga izpraznili z namenom napraviti dolino spet prehodno. Kratkotrajna zajezitev je bila posledica zajezitve Selščice z materialom, ki ga je reka prinesla s seboj. Omenjeni material se je, tako kot najverjetneje že v preteklosti, na najožjem delu doline pred naravnim kanjonom na mestu, imenovanem Pod Sušo, odložil do te mere, da voda v celoti ni več mogla odtekati, posledica omenjenega pa je bil nastanek zajezitve. Tod so zaradi vodonepropustnih kamnin, ki so ustvarile ožjo sotesko tudi že v preteklosti, vode zagotovo zastajale (slika 3).

Slika 3: Naravna soteska Selške Sore Pod Sušo, panoramska slika. Vir: Miha Markelj, 2011.

Natančen čas nastanka zajezitve v preteklost je težko definirati, vendar lahko na podlagi ohranjenih zgodovinskih virov z veliko verjetnostjo domnevamo, da je bila daljša zajezitev na tem območju prisotna zagotovo konec 13. in v 14. stoletju ter vse do začetka 15. stoletja, ko se je začela formirati vas Zali Log. Kot je težko povsem natančno definirati nastanek, je tudi sam obseg (širino in dolžino) jezera težko opredeliti, saj se je ta skozi čas spreminjal.

Zajezitev na območju med Racovnikom in Otoki v Železnikih

Medtem ko smo pričetek raziskovalnega območja opredelili v okolici vasi Zali Log, lahko rečemo, da se območje raziskave zaključuje s predelom današnjih Železnikov, imenovanim Racovnik in Otoki.

Domačini za omenjeni predel še danes zanjo povedati, da je ime Racovnik na tem kraju obstajalo zaradi dejstva, da je bilo tukaj že pred prihodom prvih naseljencev in tudi še nekaj stoletij po tem vse do resnejše regulacije struge široko območje, kjer se je Selška Sora razlivala in ustvarjala območje stoječih voda, ponekod pa tudi zamočvirjena območja, kjer so lahko gnezstile divje rase.

Tako kot v prvem primeru je tudi na tem območju opaziti veliko sedimentnih kamnin, ki jih obdajajo strma pobočja železnikarskega dolomita, krhke kamnine, ki so jo domačini uporabljali kot gradbeni material. Z vidika preučevane teme je zanimiva točka na koncu naselja Racovnik, ki loči imenovano naselje od naselja, ki se imenuje Otoki. Na tem kraju ob strmem pobočju, v katerega bočno pritiska in na nekaterih mestih erodira material reka Selška Sora,

Slika 4: Zajezitev na območju med Sušo in Zalim Logom. Vir: Google maps, rekonstrukcija Miha Markelj, 2019.

Slika 5: Železniki, predel, imenovan Otoki, ki prehaja v predel Racovnik, kjer je vidno plazovito območje pod Kovaškim vrhom (glej tudi sliko št. 6). Vir: Google maps, rekonstrukcija Miha Markelj, 2019.

se namreč pojavlja kontinuirano plazenje območja, ki ob vsakem večjem naliivu splazi material v dolino in tako postavi pregrado na reki (slika 5). Po pričevanju domačinke, ki je stanovala le nekaj deset metrov od plazu, je omenjeni pojav prisoten že vse od njene mladosti. Če tako povežemo podatke, lahko vidimo, da reka erodira pobočje Kovaškega vrha in s tem ustvarja plazenje zemlje na mestu, kjer se konča naselje Racovnik in začne naselje Otoki. Omenjeno tako pomeni, da je zemeljski plaz v preteklosti najverjetneje delno zajezil reko, ki je ustvarjala najprej zajezitveno območje, ob nizkem vodostaju pa mokrišče, ki je bilo primerno za gnezdenje divjih rac. Odvečen material pa je reka nato ob višjem vodostaju odnašala najprej po toku in s tem ustvarjala prodne nasipe, "otočke", predel s katerimi so domačini kasneje poimenovali kot otoki.

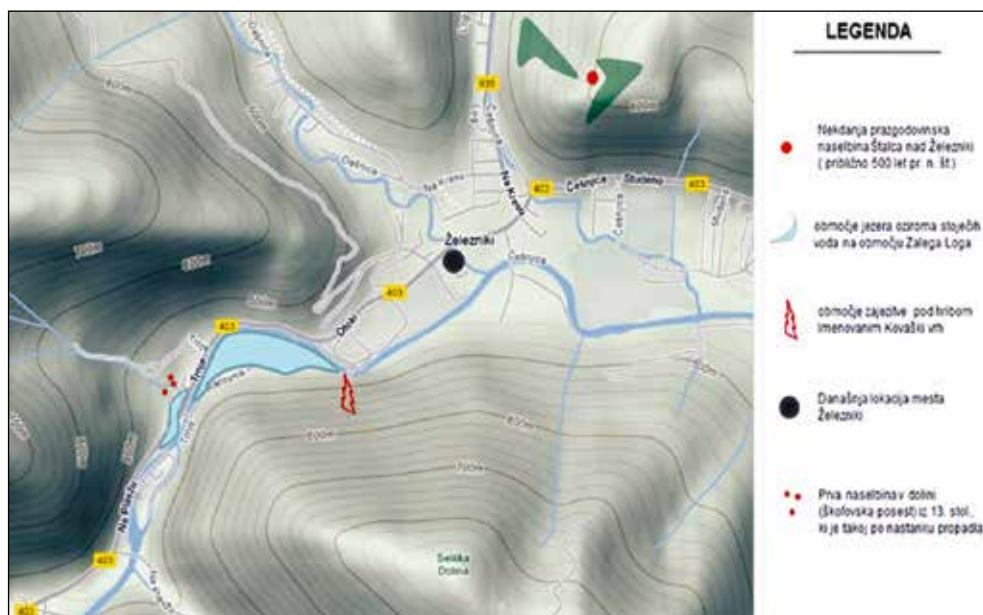
Po površini je zajezitveno območje, ki je nastalo za plazom izpod severnega pobočja Kovaškega vrha, manjše kot tisto na območju pod Sušo, saj je poplavna ravnica, na kateri se je voda lahko razlivala, po obsegu manjša. Razvoj stoječih voda je tako kot v primeru Zalega Loga težko opredeliti. V veliko pomoč nam je na tem mestu podatek iz loškega urbarja iz leta 1291, ki za naselje Škovine v tem letu prikazuje nastanek in tudi delno opustitev kmetij,

domnevno zaradi pomanjkanja primernih obdelovalnih površin. Prav tako nam tudi lokacija naselja nad dolinskim dnom na pobočju da vedeti, da dno doline v tem času ni bilo primerno oziroma ni ponujalo možnosti za stalno naselitev oziroma osnovanje kmetij. Tudi prvotna naselbina Spodnjih Železnikov, ki je bila kasneje osnovana na tem mestu, se je najprej začela razvijati pod pobočjem in se šele nato širila bližje vodni strugi, kjer so nastajali gospodarski objekti. Ravno gospodarski razvoj in nastanek prvih fužinarskih obratov na tem območju pa je korenito posegel v strugo reke, pospešil njen tok in reguliral zajezitev.

Zaključek

Raziskava znotraj članka s pomočjo jasno zastavljene metode raziskovanja in ob analizi realnih ter preverljivih podatkov in večjih podatkovnih sklopov izpostavi naravne in kulturne elemente, ki kažejo na obstoj dveh območij zajezitev in posledično stoječih voda, ki so v določenem časovnem obdobju delno zaustavile tok reke Selške Sore v zgornjem delu Selške doline.

Ovir, da tovrstnega območja stoječih voda ne bi

Slika 6: Zaježitev na območju Racovnika v Železnikih. Vir: Google maps, rekonstrukcija Miha Markelj, 2019.

smeli poimenovati kot jezero, pravzaprav ni, saj če se navežemo na definicijo Javne agencije Republike Slovenije za okolje, ki pravi: "ko govorimo o stoječih površinskih vodah, enotne in splošno veljavne definicije pravzaprav ni. Ena od mnogih opredeljuje za jezero vsako naravno ali umetno vodno telo na zemeljskem površju s površino nad 1 ha, z enakomerno višino vodne gladine in majhnim dotokom glede na skupno prostornino vode, da le-ta omogoča usedanje suspendiranih delcev in hkrati nima stalne, neposredne povezave z morjem" (Remer-Rekar in Bat, 2018). Potem takem je poimenovanje nekdanjih območij stoječih voda v zgornjem delu doline povsem upravičeno poimenovati tudi z be-

sedo jezero, pri čemer pa je treba poudariti, da se v strokovni literaturi za tovrstna območja v večji meri uporablja poimenovanje območje stoječih površinskih voda. Članek tako kaže na obstoj območij stoječih površinskih voda pod Sušo (Zali Log) in na Racovniku (Železniki) v teku preteklih stoletij.

Želja avtorja je, da je članek osnova in hkrati vzpodbuda za nadaljnje raziskave zgodovine lokalnega območja, kjer so analizirani relevantni in preverljivi podatkovni sklopi, na podlagi katerih lahko potrdimo ali ovržemo izbrano zgodovinsko domnevo, ter na tak način pripomoremo k bogatitvi zgodovine lokalnega območja.

Viri in literatura:

- Atlas okolja (2019): Terenski posnetek površja zgornjega dela Selške doline - http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso, pridobljeno maj 2019.
- Blaznik, P. (1928): *Kolonizacija Selške doline, inavguralna disertacija*. Ljubljana, Leonova družba.
- Blaznik, P. (1973): *Škofja loka in loško gospostvo*. Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka.
- Bogataj, A. (2002): *Doba železarstva v Železnikih*. Železniki, Muzejsko društvo Železniki in Decop, d. o. o.
- Ermini, L., Casagli, N., Farina, P. (2006): Landslide dams: Analysis of case histories and new perspectives from the application of remote sensing monitoring techniques to hazard and risk assessment. *Italian Journal of Engineering Geology and Environment*, 5(1), str. 45–52.
- Gams, I. (1983): *Naravne nesreče v Sloveniji*. Ljubljana, Geografski inštitut Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Google map (2019): Satelitski posnetek površja zgornjega dela Selške doline - <https://maps.google.si/maps?hl=sl>, pridobljeno maj 2019.
- Hähnel, J. (1975): *Stube*. Münster, Wort und sachgeschichtliche Beiträge zur historischen Hausforschung.
- Hermanns, R. L., Folguera, A., Gonzales Diaz F. E., in Fauque L. (2006): Landslide dams in the central Andes of Argentina - showing the need of revising the established landslide dam classification. *Italian Journal of Engineering Geology and Environment*, 5(1), str. 55–60.
- Jelenc, R. (2007): *Analiza upravičenosti žagarskega obrata v Selški dolini (diplomsko delo)*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo.
- Komac, B., Natek, K., Zorn, M. (2008): *Geografski vidiki poplav v Sloveniji*. Ljubljana, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.
- Košmelj, V. (2007): *Železniki skozi čas*. Radovljica, založba Didakta.
- Košmelj, V. (2008): Potek reke Sore in poti nekdanje po Selški dolini. *Železne niti – zbornik za Selško dolino*, 5(1), str. 263–268.
- Košmelj, V. (2008): Stoletne ujme, ki so prizadele Železnike z Selško dolino. *Železne niti – zbornik za Selško dolino*, 5(1), str. 247–252.
- Mapire, (2019a): Jožefinska vojaška karta, pregled zgornjega dela Selške doline, <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=osm%2C163%2C165&bbox=1567699.5635576264%2C5812811.467317065%2C1575266.829357859%2C5815200.124450978>, pridobljeno maj 2019.
- Markelj, M. (2011): *Tirolska naselbina pod vrhovi Ratitovec iz 14. stoletja*, Michtal / Michalestall / Zali Log. Koper, Fakulteta za Humanistične študije Koper.
- Markelj, M. (2013): Arheološka podoba Selške doline : pomembnejša najdišča in najdbe Selške doline med halštatom in visokim srednjim vekom. *Železne niti – zbornik za Selško dolino*, 10(1), str. 195–208.
- Markelj, M. (2019): *Višinska kolonizacija zgornjega dela Selške doline: Posestna in populacijska struktura tirolske naselbe iz 13. stoletja (doktorska disertacija)*. Koper, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper.
- Rajšp, V. in Serše, A. (1998): *Slovenija na vojaškem, zemljevidu zvezek 4 – Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien*. Ljubljana, Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) ter Arhiv Republike Slovenije (ARS).
- Ramovš, A. (1972): Geološki razvoj Selške doline. *Loški razgledi*, 19(1), str. 332–355.
- Ramovš, A. (1978): *Ratitovec*. Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka.
- Ramovš, A. in Bole, J. (1986): *Sorica in Soriška Planina*. Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka.
- Ramovš, A. (2000): *Sv. Miklavž nad Selci*. Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka.
- Ramovš, A. (2004): Geološki razvoj Selške doline. *Železne niti – zbornik Selške doline*, 1(1), str. 17–51.
- Ramovš, A. (2005): Slapovi v Selški dolini. *Železne niti – zbornik Selške doline*, 2(1), str. 177–184.

Simonitti, P. (1973): Darilni listini cesarja Otona II. iz leta 973 o dodelitvi loškega ozemlja škofiji v Fresingu (Izvirno besedilo; Slovensko besedilo), Loški razgledi 20(1), str. 11–16.

Spletna stran rimokatoliške cerkve v Sloveniji (2007): pridobljeno 8. junij 2012 iz <http://www.google.si/imgres?um=1&hl=sl&sa=N&biw=1280&bih=711&tbm=isch&tbnid=xqNnPGEvKznqiM:&imgrefurl>

Stanonik, M. (2005): *Nekoč je bilo jezero, Povedke in pravljice iz Poljanske doline in njenega pogorja*. Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka.

Tasič, M. (2006): *Nekoč je bilo jezero / Es war einmal ein See*. Prevalje, Občina Prevalje.

Vidrih, R. (2008): *Potresna dejavnost zgornjega Posočja*. Ljubljana, Ministrstvo RS za okolje in prostor in Agencija RS za okolje Urad za seizmologijo in geologijo.

Remec Rekar in Bat (2018): Objavljena definicija jezera s strani Agencije RS za okolje (ARSO) – http://www.arso.gov.si/vode/publikacije%20in%20poro%C4%8Dila/Vodno_bogastvo_3jezera.ppd, pridobljeno december 2018.

Opombe:

¹ Etimološko ime reke je mogoče iskati v besedi "sovreti", katere izpeljanko lahko v besedi "savara" zasledimo v stari slovanščini, ki pomeni vreti oziroma zavreti. Današnje poimenovanje Selška Sora ali Selščica reka dobi po naselju Selca, ki so bila v teku srednjeveškega pa vse do zgodnjerenoveškega obdobja upravno in teritorialno središče doline. Reka je bila v pisnih virih prvič omenjena leta 973 v darilni listini Ottona II. kot lat. Zoura Fluium (Simonitti, 1973). Kasnejše nemške izpeljanke imena pa se pojavljajo v obliki nem. Zelter Fluss, zasledimo pa lahko tudi še poimenovanja kot sta nem. Zayer Fluss ali nem. Zayer Bach.

² Ramovš: 1972, 1986, 2000, 2004 in 2005.

³ O obstoju jezera v Mežiški dolini govori pripovedka Devica Marija na jezeru. V okolici Črne na Koroškem najdemo pripovedko z naslovom Črna baba in povodni mož (Tasič, 2006), tudi v bližnji Poljanski dolini so dobro znane legende o jezeru v Žirovski kotlini, pa o obstoju jezera pri vasi, ki je v današnjem času poimenovana kot Jezero. Domačini v okolici Žirov pa prav tako predvidevajo, da naj bi bilo na ozemlju nekdanje vasi Ledine jezero, ki se je kasneje spremenilo v močvirje, ki so ga njihovi predniki izsušili, da so si naredili trdne temelje za postavitev bivališč (Stanonik, 2005).

⁴ Da v tem primeru gre res za prebivalce iz vasi Michtal oziroma Michaelstall, nam pričajo tudi priimki, ki so slični priimkom v vaseh zgornjega dela Selške doline.

⁵ Transkripcija v nemškem jeziku: "Aus dem Jahr 1330 stammt die erstmalige Erwähnung von Stuben, als Poststation, "des Kaisers höchste Stuben". Der Name Stuben stammt nach Überlieferungen von der Bezeichnung "Wärmestube" ab – Stuben war letzter Ort für Rast und Einkehr vor der Arlberg-Passhöhe und in den langen Wintern die letzte Wärmestube für die Reisenden, Säumer und Fuhrleute. (Gemeinde Gamprin (Hrsg.)), 100 Jahre Alpe Rauz, Mai 2014." (Hebe, 2014).